

բարութիւնքը կտպաւին, ընդհանուրի կամ թէ Եկեղեցւոյ շահուց եւ պայծառութեան համար՝ առանց խնայելոյ պէտք է անդիլջ եւ անապաշտ մասնաւորները ով որ լինի՝ թէ Եպիսկոպոս եւ թէ օտորին պաշտօնեայ՝ դատապարտել պատժելով կամ եկեղեցիէն արտաքսելով գործած մեղացն համաձայն՝ որպէս զի չարեաց պատժուելով եւ պակասելով՝ բարիները եւ արժանաւորները յաջորդեն եւ բաղմանան ի շինութիւն եւ ի պայծառութիւն Եկեղեցւոյ Հայաստանեայց եւ ի պարծանս Եկեղեցական Վարչութեան:

Վ. Ե. Մ.

ՆԻԿՈՒ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

ԵՒ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

ԴԱՐՉԻՆ ՀԱՅԿԱԶԱՆՅ ԼԵՀԱՍՏԱՆԻ

Ի ԿԱԹՈՒԼԻԿՈՒԹԻՒՆ.

(ՇԻՆՈՒՄԻՆԻՆ)

Է.

Նոյն տարին Մովսէս կաթողիկոսին աշակերտ՝ Կեսարացի Խաչատուր վարդապետը նուիրակութեան պաշտօնով յուղարկուած էր Ասորեստան, Յունաստան եւ ուրիշ արեւմտեան երկիրները. եւ էր Խաչատուր Վարդապետն այր հեղ եւ հանգարտ եւ քաղցրաբարոյ, ոչ անխմաստ եւ անբանիրուն, որ լոկ

«տեսութեամբ միայն շահէր զառ ինքն «պատահեալսն»։ Բայց գործերէն կերեւի որ կամ խոհեմութիւնը կատարեալ չէր, եւ կամ Նիկոլին չտրութիւններն այնքան շատ էին՝ որ նուիրակին ոչ խոհեմութիւնը կյաղթէր նոցա, եւ ոչ հեղութիւնն ու խաղաղասիրութիւնը:

Վասն զի սա Երվով հասնելէն յետոյ թէպէտ տեղին ի տեղը լսեց հասկացաւ ժողովրդէն Նիկոլի անկարգութիւնները, որոց համար արգէն խօսած էին իրեն Կաթողիկոսն ու Գրիգոր վարդապետը, բայց միշտ քաղցրութեամբ եւ առանձին կխրատէր զՆիկոլ, յուսալով որ շտիէ նա ինքզինքը եւ շահի ժողովրդեան սիրտն ու իւր անձին պատիւը. սակայն Նիկոլ «Ոչ ի վարդապետէն «ամաչէր, կուտէ Առաքել, եւ ոչ ի ժողովրդոց ամբաստանութենէն երկրն» «չէր, այլ իրրեւ զանշարժ լեռուն ար- «ձանացեալ կայր ի կամս իւր»:

Կիրակի օր մի ժամերգութեան միջոցին հրամայեց Նիկոլ իւր արեղային որ աւետարանը կարդայ. Խաչատուր վարդապետը՝ յայտնի չէ թէ ինչ մըտքով կամ ինչ պատճառով՝ դարձաւ ասաց թէ թողնա չկարդայ, այլ ուրիշը. Բայց Նիկոլ իւր կամքը կատարեց, աւետարանը իւր արեղային կարդալ տուաւ. Վարդապետը, որ արգէն լցուած էր Նիկոլի դէմ, տեսնելով որ բոլոր քահանայից ու ժողովրդոց առջեւ իւր խօսքը գեալին ընկաւ, սաստիկ առնուեցաւ. դարձաւ դէպ ի ժողովուրդն ու ասաց. «Անիծեալ լինի այն մարդն որ «սորա յետեւէն ծունր դնէ»։ Աստի

եւս կերեւի թէ ո՞րքան յաճախեալ էր այն ժամանակներն անէծք՝ բանագրանք՝ նզովք ընելու զգուշակի սովորութիւնը նաեւ մեր եկեղեցականաց մէջ, որ Խաչատուր վարդապետին պէս հեղափոխի նուիրակն անգամ այնպիսի թեթեւ պատճառով ամբողջ ժողովրդեան խիզճը պղտորէ եւ եկեղեցւոյ մէջ խռովութիւն ձգէ:

Խաչատուր վարդապետը այն անէծքը տալն ու եկեղեցիէն դուրս ելնելը՝ շիտակ իւր խուցն երթալը մէկ կանէ: Իսկոյն բոլոր ժողովուրդն եւս կ'ձգէ կելնէ դուրս, եւ կ'մնան միայն Նիկոլ եւ ուրիշ քանի մի հոգի: Երբ ժամը կ'վերջանայ ու նոքա եւս կ'ելնեն դուրս՝ կուգան Իլվովի Հայոց դատաւորներն ու իշխանները, կ'փակեն եկեղեցւոյն դռներն ու բանալին կ'առնուն կ'ապհեն, եւ այնպէս քանի մի օր փակ կ'մնայ եկեղեցին:

Իշխանները կ'մտածեն որ այս անկարգութեանց վերջ տալու է օրինաւոր կերպով: Խորհուրդ կուտան Խաչատուր վարդապետին որ իբրեւ նուիրակ Սրբոյ Աթոռոյն Եջմիածնի՝ դատաստան բանայ Նիկոլի վերայ, եւ քննութեան տակ ձգէ նորա ամեն գործերն ու յանցանքները: Նիկոլ այն խորհուրդը իմանալուն պէս՝ իւր մօտ կ'կանչէ երկու Լեհացի վկաներ, — որ ըստ Իլվովի սովորութեան՝ Հայոց ամեն դատաստան կտրելուն ներկայ պիտի գտնուէին իբրեւ Լեհաց տէրութեանը կողմանէ, — եւ խօսք կ'զնէ նոցա հետ որ գան պահելուն դատարանին մէկ կողմը, կամ թէ վերի յարկը, — որովհետեւ դատա-

րանը եպիսկոպոսարանին ներքեւն էր: — Եւ ինքը ձայն տալուն պէս՝ դուրս ելնեն: Դատաստանին օրը Խաչատուր վարդապետը կերթայ կնստի առեանը, իշխաններն ու դատաւորներն իւրեանց տեղերը կ'նստին ու Նիկոլը ներս կ'կանչեն: Կ'մտնէ Նիկոլ, կ'նայի որ առաջին տեղը վարդապետը նստել է, կ'հրամայէ սպասաւորներուն որ իւր աթոռ սովորական տեղը դնեն՝ ուրիշներէն վեր: Կ'ասեն իշխաններն թէ « Ի՞նչ է արա՞ծը, դուն գատուելու համար կանչուած ես, ի՞նչպէս կ'արող ես նստիլ: » « այդտեղ ոտքի վերայ պիտի կենամ: » — « Դատուելու, կասէ Նիկոլը. հապա ո՞վ է զիս գատողը: » — « Ահա այսնոր եկած նուիրակը, եւ այս դատաւորները: » « միթէ չե՞ս տեսներ: » Այն ատեն բարձր ձայնով կ'կանչէ Նիկոլ Լեհացի վրկաներուն « Դուրս ելէք: » Եւ նոքա իսկոյն կ'ելնեն իւրեանց պահուրտած տեղէն, կուգան ներս: « Աստուծոյ սիրոյն համար, կ'ասէ Նիկոլ, դուք ձեր աչքովը տեսէք ու վկայ եղէք ինձ, որ ես եպիսկոպոս, եւ սոքա աշխարհական, ժողովուրդ եմ որ զիս դատաստանի տակ ձգեն: Այդ վարդապետն որ թիւրքաց երկրէն է, լրտեսութիւն անելու համար եկել է մեր երկիրը: » « այժմ սոցա հետ ի միասին նստել է որ իմ դատաստանս կտրէ, վկայ էք: » Բարդիկը պատասխան կուտան թէ « Մեք ինչ որ մեր աչքովը տեսանք՝ վրկայելու միշտ պատրաստ եմք: » Այնտեղ ժողովուրդ բոլոր Հայերը, քահանայք, իշխանք եւ դատաւորք, կ'աղջին կ'մնան, եւ ֆռանկաց երկիրէն սարսա-

փած՝ իրարու ետեւէ կեննեն կփախ-
չին՝ վարդապետն եւս իւր խուցը կը
քաշուի:

Այն յաղթութեամբ սիրտ առած՝
կրտսիայնուհետեւ Նիկիոյ կեղծաւորու-
թիւնը ձեռք առնուլ նորէն՝ միջնորդ-
ներ կըսեն, մարդիկ կ'յուզարկէ վար-
դապետին, քահանաներուն եւ իշխան-
ներուն որ գան հաշտութիւն իւր հետ.
«Այսքան հակառակութիւնը բաւական
է» կասէ, եկէք բացէք եկեղեցւոյ
«գուռը, մինչեւ երբ փակ պիտի մնա»:
Իրիւղիք լաւ գիտնալով նորա խարդախ
ու նենգաւոր բնաւորութիւնը՝ չհաւա-
տացին խօսքերուն, ամենեւին մոռիկ չա-
րին. իսկ վարդապետը կտեսներ որ այդ
խռովութիւնն ու կռիւները քանի կեր-
թան՝ դայրանալու են. ուստի խօսեցաւ
քահանաներուն ու իշխաններուն որ
եպիսկոպոսին հետ հաշտուելու մէկ
ճարը նային. «Իմ երկիւղս այն է՝ կա-
սէր վարդապետը, որ այդ եպիսկոպոսը
«կարող է մեծամեծ վնասներ հասցնել
«մեզ տէրութեան ձեռքովը՝ եթէ մին-
չեւ վերջը մեր յամառութեանը մէջ
«մնամք»:
Իրիւղիք պատասխան տուին
թէ «Ամենեւին մի վախնար՝ վարդա-
պետ, փաօն զի մեր քանի՛ քանի՛ հրո-
վարտալիներ ունիմք Նեհաց հին թա-
գաւորներէն՝ որ ինչ եւ իցէ դատաւ-
տան որ պատահի մեր ազգին մէջ, մեր
«Հայոց դատաւորները պիտի կտրեն,
«ոչ թէ Նեհաց դատաւորները, այն թո-
«ղումք. եթէ նոքա ապրանք ունին,
«մեր եւս ունիմք. եթէ նոքա խելք ու-
«նին» փառք Աստուծոյ մենք եւս ու-
«նիմք. ուրեմն քու երկիւղդ ինչէ՞ն

«է» *): Այսու ամենայնիւ վարդապե-
տին սիրտը չհանգչեցաւ. երբեմն շատը
ի միտսին եւ երբեմն առանձին առան-
ձին կիսրատէր կ'յորդորէր որ հաշտուին
եպիսկոպոսին հետ, բայց ճար չեղաւ,
ամենեւին կամք չտուին: Այն ատեն
վարդապետը ձեռքը իւր փողպատին
տանելով ու օձիքը թոթվելով ասաց
բաղմութեան առջեւ թէ «Ես անպարտ
«եմ այդ բանէդ առաջ գալու չարեաց
«մեղադրանքէն: Ինչ գիտէք արեք»:

Ը.

Մինչեւ այն ժամանակ որչափ ան-
պատշաճ եւ գայթակղական բաներ սր
եղան՝ գոնէ ազգին ու ժողովրդեան մէջ
էին. ուստի եւ ի նոցանէ առաջ եկած
ու գալիք վնասներուն դարման անելը
անկարելի բան չէր. Երկու առաջնորդ,
թէպէտեւ մէկը դատաւոր եւ միւսը
դատաստանի տակ՝ դիմացէ դիմաց ե-
կել էին, երկուքն եւս՝ որը շատ՝ որը
սակաւ՝ իւրեանց հետ ժողովրդեան
մէջ կուսակիցներ ունէին. ո՞չ ապաքէն
յայտնի է թէ այն երկու կողմին որն
եւս յաղթող գտնուէր՝ խռովութիւնն
ու թշնամութիւնները շուտով պիտի
չդադրէին. պէտք չէր որ երկու կող-
մէն խաղաղարար մարդիկ մէջ մտնէին
ու հաշտացնէին երկպառակեալները,
եւ Խաչատուր վարդապետը մինակ եւ
անօգնական չմնար իւր խոհական ջան-

(*) «Այլ և ունիմք զապրանս ընդ ապրա-
ւանաց նոցա և զխելս ընդ խելաց նոցա, և զու-
ղի՞ ևս երկնչիս» : Ա—+ : ԻԸ:

քին մէջ: Ոչ. մեր ազգին մեծամեծ զրգ-
բազդու թեանց մէկն այս եղած է ամէն
ժամանակ՝ որ քահանայ քահանայի,
աշխարհական աշխարհականի, ժողո-
վուրդ ժողովրդի գէմ կռուրտած որ
տեսնեն, ի հարկէ այս երկուքին մէկը
պիտի յաղթէ ու միւսը պիտի յաղթուի:
ու պէտք է որ այնպէս լինի ասելով,
կամ անտարբեր կը կենան եւ կամ ին-
քեանք եւս կռիւր կսաստկացնեն: Ա-
սով է ահա որ ազգին մնասը եւ օտա-
րաց առջեւ նախատինքը շատ անգամ
միմիայն պտուղ կլինի այնպիսի հակա-
ռակութեանց եւ յաղթութեանց. յաղ-
թուողը ատելութեամբ ու թշնամու-
թեամբ կմխայ անդադար, ծածուկ հը-
նարքներով վրէժխնդրութեան ետեւէ
կրնկնի, եւ յաղթողն բարձր ի գլուխ
պանծալով իւր հակառակորդին գէմ՝
յաղթութեանը յարգը կկորսընէ: Երկու
կողմի կռտակցութիւններն եւս կնտին
ողբ ու լաց կանեն որ մեր ազգը ան-
միաբան է, եւ միաբանութիւն անելու
աշխատանքը ոչ որ յանձն չառնուր,
եւ ոչ իսկ եկեղեցականը, որոյ պարտքն
է ոչ միայն խաղաղութիւն տալ ամենեւե-
սուրբ սեղանոյն առջեւը, այլ եւ տուա-
ծին պտուղը ժողովրդէն պահանջել:

Նիկոյի կռտակիցներն մինչեւ այն
ժամանակ Նիկոյցոց մէջէն նորա էին՝ որ
եւրոպական բարակութիւնները՝ հան-
դերձ սակաւ ազգասիրութեամբ՝ աւելի
վեր կգնէին քան թէ ազգային հոգւոյն
անկորուստ պահպանութիւնը հանդերձ
քանի մի կարծեցեալ կոպտութիւննե-
րով: Սորա Նիկոյին չարամտութիւնը
չունէին, վասն զի նորա փառամոլ եւ

ազգատեաց կիրքերէն եւս ազատ էին.
բայց ինչ օգուտ, միթէ նորա կիրքե-
րուն զօրաւոր գործիք եւ պաշտպան
լինելը բաւական պակասութիւն չէր:

Երբ թշնամութիւնը սաստկացու, ու
տանուտէրները եկեղեցին չկամեցան
բանալ, Նիկոյ ելաւ գնաց Եղ-Երեւան
որ այն ժամանակները շատ զօրացած
էին ամէն տեղ, եւ խօսք տուաւ նոցա
որ ինքն եւ իւր ժողովուրդը երեսն Հա-
յոց Կաթողիկոսին հնազանդութենէն
ու Հռովմայ պապին իշխանութեանը
տակ մտնեն, եւ ձեռագիր տուաւ նոցա
անշուշտ լինելի, ինչպէս որ կասէ Առաքել
պատմիչը, թէ «Նա Նիկոյայոս եպիսկո-
պոս Հայոց՝ իմովս կամաւ միաբանեցայ
«ընդ եկեղեցւոյն Հռօմայ, եւ մտի ի հը-
«նազանդութիւն փափին ամենիւր հե-
«տեւելովքն իմովք՝ կատարել զամե-
«նայն հրամանս որք առ ի նմանէ»:
Պզտոր ջրի մէջ ձուկ որսալը ամեն ժա-
մանակ եղուիթներու մեծ վարպետու-
թիւնն եղած է. ուստի եւ ոչ քննել
կամեցան նորա թէ Նիկոյին այս կեր-
պով իւր ազգն ու եկեղեցին մատնելը
ինչ պատճառէ առաջ եկած է: Իւր-
եանց առջեւ մէկ բան միայն կար. ամ-
բողջ ժողովուրդ մի պապին հպատա-
կեցընելով՝ Հռովմայ եկեղեցւոյն նոր
ծառայութիւն մի անել. այն նպատա-
կին հասնելու համար՝ որ եւ իցէ միջոց
լաւ ու գովելի կերեւնար աչքերուն:
Առին Նիկոյը մեծ ուրախութեամբ տա-
րին Նիկոյի արքեպիսկոպոսին, եւ ամէն
բան հասկացուցին անոր: Արքեպիսկո-
պոսը տեսաւ որ Նիկոյին առաջարկու-
թիւնը իւր մտքին եւս յարմար է, բայց

պատճառներն ու հետեւանքները աչքը վախեցուցին. հասկացաւ որ այն Լուսաւորչական Հայերուն կաթողիկ կամ պապական լինելը՝ ի մոլորութենէ ի ճշմարտութիւն դառնամք ասելու մըտքով չէ, այլ իւրեանց ազգակցացը դէմ զօրանալու համար է. ուստի քաղաքական կռիւ տեսնելով բանին մէջ՝ քաղաքապետին յուղարկեց: Քաղաքապետը իմաց տուաւ Հայոց իշխաններուն որ կամ եկեղեցին բանան, եւ կամ դատաստանի գան, բայց իշխանները մտիկ չարին, վասն զի պարտական չէին մտիկ անելու նորա: Գործը մնաց եղուիթներուն եւ ուրիշ լեհացի կրօնաւորաց, որք թէպէտ միշտ հակառակ էին իրարուն, բայց այն անիրաւութիւնը գործելու համար սիրով միաբանեցան: Սոքա իւրեանց հետ առին դպրատան տղայոց բաղմութիւն մի, — վասն զի չափահաս ու խելացի մարդիկ չէին մաներ այնպիսի անիրաւ եւ անպատշաճ գործի մէջ, — զնացին քաղաքապետին, եւ քանի մի ղինուոր առած հասան Հայոց եկեղեցւոյն դուռը: Մարդ յուղարկեցին Հայոց տանուտէրերուն որ կամ գան եկեղեցին բանան, եւ կամ բանալիներն տան: Սոքա պատասխան յուղարկեցին թէ «Այդ եկեղեցին մերն է, եւ մեր «փողովը շինել եմք՝ թագաւորական «հրամանաւ, մէջի եղած սպասներն ու «անօթներն եւս մերն են: Իսկ այդ Նիսիւն որ դուք եպիսկոպոս կհամարէք՝ «մեր առաջնորդը չէ, նզովքի տակ է: «Դուք ո՞վ էք եւ ի՞նչ իրաւամբ կպահանջէք մեզնէ մեր եկեղեցին կամ «նոր բանալիքը»:

Եղուիթները ծիծաղեցան Հայոց բարեմտութեանը վերայ. «Խեղճ մարդիկ, «կասէին, չեն գիտեր որ մեք ոչ միայն «այս եկեղեցւոյն՝ այլ եւ ամենայն եկեղեցեաց տէր եմք. մեր առջեւ փակ «գուռ չկայ, եւ պէտք չէ որ լինի. մեք «ղձեղ բռնութեամբ կաթողիկ պիտի առնեմք որ ձեր զաւակաց եւ թոռներուն «կաթողիկութիւնը կամաւոր եւ ապա- «հով լինի: Նիկոլ թէ վատ մարդ է, ա- «նիրաւ մարդ է, մեր ի՞նչ փոյթն է. «բաւական է որ մեր դիտաւորութեան «լաւ կծառայէ, քան զինքը լաւ մարդ «չկայ: Եկեղեցւոյն տէր մեք եպիսկոպոսը կճանաչեմք. եպիսկոպոսը ղիւր «եկեղեցին ու ժողովուրդը մեզ ծախեց «կամ ընծայեց՝ իբրեւ փոխանորդաց «եւ պաշտօնէից պապին. ո՞վ կարող է «այս բանիս արգելք լինել առանց հե- «րեախոսութեան մէջ ընկնելու: Եկեղեցին կաթողիկ է, հերձուածողները «բանալիները չեն տար. կը կոտրեմք «դռները, կը տիրեմք մեր ստացուած- «քին»: Այս ասին ու հրամայեցին որ դռները կոտորուին. մտան ներս, յանձնեցին եկեղեցին Նիկոլի՝ մէջի ամեն սպասներովը. յետոյ մարդ յուղարկեցին քաղաքին ամէն կողմերն որ Նիկոլի գլխաւոր հակառակորդներէն զով որ գտնեն՝ թէ քահանայ եւ թէ աշխարհական բռնեն բանտ դնեն ու տուգանքի տակ ձգեն իբրեւ ապստամբ եւ խռովարար մարդիկ:

Ինչպէս լաւ կներկայացնէր Նիկոլ այն կաթողիկութիւնը՝ որ մեր ազգին մէջ ինչ եւ իցէ ժամանակ եւ որ եւ իցէ տեղ մտել է եղուիթներու եւ նոյա

Հետեւող անխիղճ ու կրօնամոլ մարդկանց ձեռքով: Խեղճ Անեցիք, երբ Ալփասլանի ու Չարմաղանի բռնութիւններէն փախչելով խաչապաշտ քրիստոնէից երկիր կերթամք ասիք ու եկաք լեհաստանի գեղերն ու քաղաքները շէնցուցիք, արդեօք կանցնէ՞ր ձեր մըաքէն թէ օր պիտի գայ որ ձեր թոռները՝ ձեր ու նոցա շինած ու զարգարած եկեղեցիէն դուրս վռնտուին: Առաւորչական լինելով՝ հերձ-աթող հերեպիկոս ասուին, ձեր սիրած ու խօսած լեզուն բոլորովին մոռանան, եւ Հայ ասուելէն անգամ ամաչեն:

Այնուհետեւ զօրացաւ Նիկիոյ եղութիւններուն պաշտպանութեամբը, եւ տիրապետեց եկեղեցւոյն ոսկեղէն եւ արծաթեղէն սպաներուն, փառաւոր ոսկեհուռն զգեստներուն, սրբոց արծաթապատ եւ ոսկիապատ մասունքներուն, հազար կտորէն աւելի հին ձեռագիրներուն, մեր թագաւորաց ժամանակներէն մնացած ցանկալի յիշատակներուն՝ որ Հայաստանէն այն տեղ բերուած էին, եւս եւ եկեղեցւոյ մէջ պահուած աւանդներուն*):

(*) Առաքել պատմիչը տեղով կգրէ. «Ի մէջ եկեղեցւոյն կայր զանձատուն, և ի նմա գիրք և անօթք յոյժ բազումք. զրեանք աւելի քան զհազար փերթ (այս իւրն հասոր կամ կտոր), ամենիքեան բնաիրք և պատուականք, յորս էին ոսկետուփ աստուածաշունչք և աւետարանք, և շարակնոյք և այլ զրեանք բազումք: Սընդէս և անօթք, սկիհք և խաչք, քշոցք և բուրմաթք, կանթեղք և աշտանակք, շուրջաթք և եմիփորներ, թաղք և վակաթք, սուրբ նշանք և սրբոց նշխարք, և ի հարց և ի հաւուց

Գրաւեց նաեւ Հայոց միւս եկեղեցիներն ու վանքերը, եւ ժողովուրդը առանց եկեղեցւոյ մնաց: Մերազգին ժամասէր ու եկեղեցասէր բնաւորութիւնը գիտցողները միայն կարող են հասկանալ՝ թէ ինչ աստիճանի ցաւ, գանգատ, գայթակղութիւն, ողբ եւ սուգ տիրած պիտի լինի Հայոց մէջ՝ երբ այսպէս առանց եկեղեցւոյ մնացին անհովիւ ու անփարախ ոչխարներու նման:

Եկեղեցական ինչ տներ, կալուածներ, հողեր, խանութներ որ կային, ամենուն վերայ ձեռք դրաւ, ասելով թէ «Ես եւ պիսկոպոս եմ», ուստի եկեղեցիներն ու նոցա մէջ եղած աւանդները, «ստացուածքները իմն են»: Եպիսկոպոսական աստիճանին ուրիշ ամէն պարտքերուն հետ այս ճշմարտութիւնն եւս որքի տակ առել էր յանդուգն բռնակալը՝ թէ Եպիսկոպոսը փրակացու եւ Խոսհալու միայն պիտի լինի եկեղեցեաց եւ եկեղեցական բաներու, եւ ոչ թէ Գէլ եւ Ժառանգ, որովհետեւ ժողովուրդն է նոցա շինողը, պահպանողն ու զարգարողը:

Թող չասէ որ թէ ի՞նչ հարկ կար այդպիսի ցաւալի անցքերը, անցած գրեցած հին պատմութիւնները նորէն մէջ բերել: Թող յիշէ այնպիսին որ հին պատմութիւնները նոր մարդկանց համար մեզ համար գրուած են, որպէս

«Ի վաղեմի և ի նախկին թագաւորաց ունէին մուրհակք և նոմաք, և այլ ևս ինչ յոյժ բազումք: Սորա ամենիքեան ի մէջ եկեղեցւոյն էին ի նոյն զանձատանն, զորս գրաւեաց ընդ իւրով իշխանութեամբն Նիկոյն»:

ՍԱՄՈՒԷԼ ԳԻՒԼԶԱՏԵԱՆԵՑ.